

Božidar Finka:

STILISTIKA U DIJALEKTOLOGIJI

U ovome se napisu govori o potrebi proučavanja dijalekatske stilistike zbog koristi koju ona može imati za opću lingvistiku.

Osnovna je tvrdnja da stilističku vrijednost mogu imati sva izrazna govorna sredstva: glasovi i naglasak, oblici i tvorba riječi, riječi i njihovi skupovi, čitave rečenice, pa i neglasovna izrazna sredstva. Stilistička se upotreba tih izraznih sredstava obrađuje na nekim pojedinačnim primjerima čakavskoga govora mjesta Sali na Dugom otoku kod Zadra.

I

PRISTUP DIJALEKTOLOŠKOJ STILISTICI

1. Praktički, u nas s t i l i s t i k a nalazi svoj predmet proučavanja u književnom jeziku, a i tu se njen interes usmjerava k umjetničkom, a ne toliko k razgovornom književnom jeziku. Dijalektološka stilistika ostala je sve do nedavna gotovo netaknuta. U našim dijalektološkim radnjama ima stilskih osobina govora i stilističkih zapažaja, pogotovu ako je pouzdano zabilježen dijalektološki tekst, ali samo sporadički, jer se, očito, nije išlo za tim da se stilske osobine kojega govora sistematski istraže i da se prouče same stilističke vrednote. Sav se problem odjednom ne može ni sagledati. Bilo bi stoga zališno ovdje zalaziti u ocjenjivanje objavljene naše dijalektološke građe prema tome u kolikoj su mjeri pokupljene i osvijetljene stilske govorne osobine kad znamo da one nisu mogle biti svrha, jer su se dijalekti opisivali, posve razumljivo, redom, počevši od glasova, preko oblika, do rečenice kao sintaktičke jedinice i rječnika, opadajućim intenzitetom. Ipak je značajno što se u opisu govora otoka Suska u I knjizi Hrvatskoga dijalektološkoga zbornika (Zagreb, 1956) pojavilo osobito poglavlje pod naslovom "Stilistika" ispod pera P. Guberine.

Kao što je evoluirala svijest o važnosti proučavanja dijalekata za lingvistiku tako su evoluirala i shvatanja o različitoj vrijednosti dijalekatskoga sadržaja. Stilistika u dijalektologiji tek je u najnovije vrijeme aktualizirana u tolikoj mjeri da se o njoj raspravlja i na dijalektološkim kongresima. Dr Helmut HATZFELD, profesor romanske filologije na sveučilištu u Washingtonu, održao je referat o toj temi na Prvome međunarodnom kongresu opće dijalektologije 1960. godine u Louvainu i Bruxellesu pod naslovom: "Questions disputables de la stylistique". Na taj način dijalektologija otvara lingvistici još jedno, dosad neistraženo svoje područje, od kojega se mogu očekivati značajni lingvistički rezultati.

2. Stilistika u dijalektologiji proučava kako se dijalekatski jedinstven ili srodan skup ljudi u određenim prilikama služi svojom jezičnom građom za izricanje govornikova stava prema predmetu govora.

Općenito uzevši, stilske osobine kojega govora nisu karakteristične isključivo za taj govor, ta on se ne može odvojiti od zajednice susjednih govora ili izdvojiti ispod utjecaja "vladajućega" književnog jezika. Stilske se osobine bilo kojega govora moraju, prema tome, proučavati u sklopu stilskih osobina zadane jezične zajednice (dakle obavezno i književnoga jezika) imajući na umu da je stil opća jezična (i ne samo jezična) osobina.

3. Stilističku vrijednost mogu u dijalektima imati glasovi i naglasak, oblici i tvorba riječi, riječi i njihovi skupovi kao gramatičke jedinice i kao leksičke (svaka vrsta riječi posebno), pa i čitave rečenice, uopće: sva glasovna i neglasovna jezična (dijalekatska) izrazna sredstva. Tako dijalektologija omogućuje svestranu analizu jezičnoga stila. U književnome, a pogotovu umjetničkom, pisanom jeziku nisu iskorištena sva sredstva jezičnoga izraza i time je u književnom jeziku područje stilističkoga proučavanja suženo.

4. Svaki je dijalektološki sistem funkcionalan i svako proučavanje toga sistema, pa i proučavanje njegova stila - dijalekatskoga stila, iziskuje određenu sistematičnost. Egzaktni metodološki postupak zahtijeva lučenje stilskih osobina prema postanju, funkciji i čestoti upotrebe. Za svaki govor mogu biti tipične različite stilске osobine, a i one mogu kvantitativno varirati između sebe. Dok su jedne u općoj upotrebi u svakidašnjem govoru, druge su vezane za specifične situacije: određenu vrstu radova, određeno doba i određene prilike (npr. svečanosti, odlazak u pohode ili primanje posjeta, susreti sa stranim osobama ili osobama drukčijeg socijalnog položaja i različite intelektualne razine i sl.).

Kao što se može koji govor djelomično proučavati (tako da se npr. obradi ili samo fonetika, ili samo morfologija, ili koji drugi dio govornih osobina, pa čak i samo jedna ili nekoliko izoliranih osobina) tako se i stilistika može ograničiti na proučavanje stilističke vrijednosti samo jedne ili samo nekoliko osobina govornoga stila, ali to treba svaki put posebno naglasiti. Cjelovitost i djelomičnost u stilistici odgovaraju analognim pojmovima u drugim naučnim disciplinama. Opću stilističku sliku kojega govora stvaraju mnogobrojne pojedinačne stilske osobine toga govora. One se sve mogu odrediti genetski i situacijski, i rasporediti hijerarhijski. Svim stilističkim osobinama govora odgovara objektna stvarnost u datome trenutku. Tako shvaćena stilistička obrada govora omogućuje stilistici objektivno zaključivanje i time joj osigurava mjesto među empiričkim naučnim disciplinama kakva je lingvistika uopće. Prema tome proučavanje kojega jezika ili dijalekta bez stilističkoga proučavanja u lingvističkom je smislu nepotpuno, parcijalno.

5. Ovdje će se obradivati neke, pojedinačne, stilske osobine govora čakavskoga mjesta Sali na Dugom otoku kod Zadra. Sve se stilske osobine toga govora ovdje ne mogu obraditi, prvo zato što je to nemoguće učiniti u ovako kratku prikazu i što bi to iziskivalo dugotrajan terenski rad, a drugo zato što je svrha ovoga prikaza na prvome mjestu teoretsko-programatska. Željelo se samo upozoriti na jedan aktualan dijalektološki problem koji tek treba da nađe svoje pravo mjesto u našem dijalektološkom proučavanju, i nastojala se istaknuti hitnost i važnost njegova uključivanja u naše dijalektološke obrade. To je zahtjev i potreba i suvremene dijalektologije i suvremene lingvistike.

glaso
o gla

tvorn
/ ~ /
samog
dvi je
goj -
uvjet
"otvo
trali
K "o
/ s /
/ a /
znac
šeni
a k
izri
nost
dovi
i sa

skog
glas
čoj
tivr

i,
alo:
među
kra:
['
tih
jed

lel

izj
neš

II

PRIMJERI ZA STILISTIČKU RAZDIOBU REALIZACIJA

GLASOVA, NAGLASKA I DUŽINE

Da bi se mogla sagledati stilistička vrijednost upotrebe nekih glasova, naglasaka i dužina u saljskom govoru, potrebno je što god reći o glasovnom i prozodijskom sustavu toga govora.

1. Ako iz sustava saljskih slogotvornih glasova izuzmemo slogotvorno / ǰ /, koje je izvan korelacije, i suprafonematsku nazalnost / ~ / (koja se može, kao razlikovno sredstvo, superponirati bilo kojemu samoglasniku), ostalih je 10 oralnih samoglasnika zgodno podijeliti na dvije skupine: u prvoj neka budu refleksi historijski kratkih, a u drugoj - historijski dugih samoglasnika. Da ne govorimo "prvi" i "drugi", uvjetno bismo ih mogli nazvati "otvoreni" i "zatvoreni", jer je većina "otvorenih" / i, e / doista fonetski otvorenija, sa spuštением i centraliziranijim položajem jezika u usporedbi sa "zatvorenima" / i, e /. K "otvorenima" se pridružuje još prednjojezično / a /, drukčije označeno / ǰ /, a k "zatvorenima" - stražnjo-jezično / a /, drukčije označeno / ǰ / . U tekstovnim će se primjerima s tehničkih razloga dijakritični znaci izostaviti s time, da d u g i naglašeni / î ê â ô û / i nenaglašeni / ī ē ā ō ū / samoglasnici znače "zatvorene" / i ē a o u /, a k r a t k i / i e a o u / - "otvorene" / i̇ ė ǰ̇ ȯ u̇ /, ako se izriječkom ne određuje drukčije. Kad je kojemu samoglasniku dodata nazalnost, upotrijebit će se znak / ~ /. Iako se u sustavu otvoreni vokali redovito realiziraju kao kratki, a zatvoreni kao dugi, sama k r a č i n a i sama d u ž i n a redovito nisu fonološki u opreci.

2. Bitna je osobina saljske kao čakavske akcentuacije s historijskoga gledišta da se u načelu sačuvalo staro mjesto naglasaka s prednaglasnim dužinama. Nisu se u sustavu sačuvala zanaglasne dužine. U najvećoj su mjeri neutralizirane i zanaglasne intonacijske opreke. Kvantitativne se opreke relativno dobro čuvaju.

3. U saljskom se govoru mogu realizirati i "srednji" samoglasnici i, e, a, o, u, kratki i dugi. To su kombinatorne vokalne varijante - alofoni, koji nastaju neutralizacijom kvantitativnih fonetskih razlika među spomenutim dvjema vokalnim sustavima. Mogu se realizirati i naglasci kratkouzlazni [˘] kao varijanta kratkosilaznoga / ˘ / i dugouzlazni [˙] i zanaglasna dužina kao varijante dugosilaznoga / ˘ / . Realizacija se tih samoglasnika, naglasaka i dužina uvjetuje osobitim prilikama govorne jedinice i ima izrazitu stilističku vrijednost.

4. To npr. očito pokazuje razlika u naglasku u ovim dvjema paralelnim rečenicama:

/pa˘pa˘ mi je r̂eka/ 'Otac mi je rekao'
/pa˘pa˘ mi je r̂eka/

Prva je rečenica obična izjava. Može se nastaviti kojom god novom izjavom što je nameće postojeća situacija. U njoj neko (bilo koje) dijete nešto izjavljuje svojem sugovorniku ili sugovornicima. Ništa se posebno

ne ističe pa izgovor te rečenice i morfološki, i fonetski, i akcenatski odgovara normama saljskoga govornoga sistema.

Situacija je u drugoj rečenici drukčija. Jedan je dječak prerezao u z u 'konop kojim se isteže ribarska mreža'. Ribari su ga oštro ukorili. On je bio jako pogođen ukorom, jer je bilo očito da ribari misle da je to učinio iz prkosa ili dječaćkog nestašluka. On je međutim samo izvršio očev nalog. To ribari nisu znali, a niti su znali zašto je dječakov otac kao vođa ribolova naredio da se uza prereže. Izgovorom rečenice

/papa^ˈ mi je rēka/

- fonetski i prozodijski u izmijenjenu obliku (drukčija je i rečenična intonacija, ali se ona s tehničkih razloga posebno ne bilježi) dječak je na osobit način istakao da je prerezao uza, jer je to p a p a rekao i to upravo n j e m u povjerio. Drugom je, dakle, rečenicom dječak na afektivan način izrazio svoj osobito povjerljiv i intiman odnošaj prema ocu. Specifično stvorena objektivna stvarnost uvjetovala je specifičan način dječakova izražavanja. U spomenutom se primjeru realizirala akcenatskim kvalitetom; akcenat je nosilac stilističke vrijednosti. U vezi s novim akcenatskim kvalitetom došlo je i do kvalitativnih fonetskih promjena u odnosu na vokalni kvalitet saljskoga govora. Stoga se u drugoj rečenici samoglasnici bilježe "srednjim" samoglasnicima, kako se bilježe u književnom jeziku, jer približno glasovno odgovaraju kvalitetu samoglasnika književnoga jezika.

Slično je i u primjerima koji se dalje donose, tj. gdje je zabilježen štokavski akcenatski kvalitet, tamo se i samoglasnici bilježe štokavskim, "srednjim" znakovima. Samo se u idućim primjerima više ne opisuje specifično stvorena situacija koja je izazvala promjenu akcenatskog i s njime u vezi vokalnoga kvaliteta. Dovoljno je da se ona zamisli.

/nem^ˈo^ˈj ga trū^ˈpiti/ s dugosilaznim akcentom

/nem^ˈo^ˈj ga trū^ˈpiti/ s dugouzlaznim akcentom.

Prva je rečenica obična zabrana, a u drugoj se uza zabranu ističe želja koja uključuje i lice, baš /nēga /, /gā /. Vezana je i uz vizualnu predodžbu, tj. radnja treba da se upravo dogodi. Dakle se opet ističe stav govornika prema sugovorniku, a taj je stav afektivan.

Slično je

/da^ˈ nisi/ (npr. to učinio što je upravo trebalo da učiniš) za razliku

/da^ˈ nisi/ (npr. /dōša ne^ˈ biš nišće^ˈ dōbi/ 'da nisi došao, ne bi ništa dobio').

I tu se akcenatskim kvalitetom izriče osobita afektivna stvarnost pa i tu akcenat (dugouzlazni) ima stilističku vrijednost.

Uz pojavu štokavskih (trebalo bi zapravo reći «štokavoidnih») akcenata specifično stvorena objektivna stvarnost može uvjetovati i pojavu dužine iza akcenta, koja također ima stilističku vrijednost. Tako se npr. može čuti

ak
ča
po
na
ni
is
sa
po
na
go
sk
ak
du
je
n
re

(j
"
ž

p
l
n
k
m
r
n
n
i
i
s
i

/nâ belâjka/

/nâ vrbôška/ (dozivanje ovaca koje se tako zovu) sa dužinom iza akcenta. Takvim se načinom izražavanja (dozivanja ovce) izriče specifičan odnošaj između čobanina i ovce ili ovaca, a on je nekako intiman, poput ljudskoga. Taj je promijenjeni odnošaj izazvao promjenu običnog načina isricanja naziva ovaca [belâjka] i [vrbôška] (s dugosilaznim akcentom). Promjena se sastoji u tome da se zapravo ništa posebno ne ističe (odnosno sve se podjednako ističe) pa je u tim primjerima naglasak (kratkouzlazni) samo varijanta nenaglašenosti; on samo signalizira početak riječi, odnosno akcenatske jedinice. S obzirom na takav kvalitet naglasaka akcenatska je silina i visina podijeljena na dva ili na sve slogove, a dug se kvalitet i dalje zadržao kao varijanta dugosilaznog naglasaka. Kao što se zna, "dvosložnost" je bitna oznaka štokavskih uzlaznih akcenata pa se i ovdje u sličnim prilikama bilježe štokavski akcenti i dužina. S pojavom štokavskih uzlaznih akcenata i dužine iza akcenta usko je vezana i promjena vokalnoga kvaliteta pod tim akcentima i poslije njih. Mjesto izgovora [belâjka], [vrbôška] (s otvorenim i zatvorenim vokalima koji su u sistemu saljskoga govora) u primjerima

[nâ belâjka]

[nâ vrbôška]

(kad su izgovoreni s opisanom afektivnom mocijom) i vokali su izgovoreni "srednjim" vokalima približno kao u književnom jeziku pa se tako i bilježe.

5. Ovdje je na ograničenom broju primjera kao stilističko sredstvo prikazana promjena vokalnoga i akcenatsko-kvantitativnoga kvaliteta. Stilističku vrijednost može imati i zamjena dugoga naglasaka kratkim, uzlaznoga silaznim i obrnuto ili promjena mjesta naglasaka, zamjena samoglasnika jednoga sustava samoglasnikom drugoga sustava, itd. Na isti se način može zapaziti i stilistička upotreba konsonantskih fonema i njihovih varijanata (alofona). Iz ovoga prikaza jasno izlazi da posao dijalektologa nije završen opisom fonetskoga stanja i utvrđivanjem fonološkog i akcenatsko-kvantitativnoga sustava kojega govora, nego da se u govoru mora istraživati i stilistička upotreba pojedinih govornih osobina. Tek se tako mogu razumjeti mnogobrojne, s historijskoga gledišta n e s u - s t a v n e pojave u govoru s kojima se susreće svaki terenski istraživač.

III

PRIMJERI ZA STILISTIČKU RAZDIJELU

REALIZACIJA MORFEMA

1. U saljskom je govoru obični nastavak u vokativu jednine muškoga roda morfem -e, a tek izuzetno morfem -u (iza palatala, kao i u književnom jeziku). Zamjena jednog vokativnoga morfema drugim uvijek ima stilističku vrijednost. Kad se npr. želi osobito naglasiti valjanost i važnost kojega dječaka, tada se i njemu kaže /čovik/ kao i odraslome, ali se u vokativu obično upotrijebi manje opičan i zbog toga afektivniji oblik /čoviku/ (nastavak -u), a ne /čoviče/ (nastavak -e), npr.

/hōdi vāmo līpi mōj čovīku/

Kao što je /čovīku/ mjesto /čovīče/, isto tako može biti /gospodārū/
mjesto /gospodārē/, /mēstru/ mjesto /mēstre/, /rībaru/ mjesto
/rībare/, /težākū/ mjesto /težāčē/, itd. U svim tim primjerima zamjena je morfema -e morfemom -u uvjetovana stilakim razlozima i kao takva ima stilističku vrijednost.

2. U ženskom je rodu običan vokativni nastavak -o: /ženō/, /sestrō/, pa i /ženīco/, /sestrīco/. Kad se želi istaći koja djevojčica i podići je po vrijednosti i valjanosti do odrasle žene, onda se i njoj govore isti nazivi kao i ženi, ali se u vokativu najčešće upotrebljavaju isti nastavci kakvi su u nominativu, tj. -a, a ne -o. Time se izriče naročita prisnost koja se ne bi postigla upotrebom svakidašnjeg, konvencionalnog oblika vokativa.

/līpa mojā domačīca//tī si meni svē urēdīla/
/tī ženīca mojā//ma čā si bās svē pomēla/

3. U srednjem rodu obično je vokativni oblik kakav je i nominativni (-o ili -e) pa nema formalne mogućnosti za slične stilističke upotrebe vokativa, ali se takve mogućnosti stvaraju na drugi način. Obično se od imenica srednjega roda prave deminutivi nastavkom -īće: /selīće/, /jājiće/, /mlīkiće/, /ōkiće/, /ūhiće/. Kad se takvi deminutivi govore u vezi s kakvim djetetom, najčešće u namjeri da mu se tepa, da se odobrovolji, da se stekne njegova naklonost, tj. kad mu se iz bilo kojih razloga želi istaći vrijednost i važnost, onda u govoru pri spominjanju gornjih deminutiva često se zamjenjuje lik -e likom -o: /selīco/, /jājićo/, /mlīkićo/, /ōkićo/, /ūhićo/, npr.

/čās līpi mōj popīti vō mlīkićo/
/hōdi ōkićo mojē//hōdi tī tvojoj māteri/
/dī mi te bolī ūhićo/
/kō līpo selīco je vīdi nās māli/
/dācu jā tebi jenō jājićo/

Takve tvorbe imaju veoma naglašenu afektivnu vrijednost i služe kao stilističko sredstvo.

4. Nastavci se glagolskih oblika također mogu upotrijebiti kao stilističko sredstvo. U saljskom je govoru normalno glagolski pridjev radni u muškome rodu bez nastavka -l. Kad se npr. kaže

/vrāk te ōdni/

to je normalno rečeno. Ako objektivna stvarnost sahtijeva ekspresivniji izraz, onda se upotrijebi duži, ekspresivniji oblik glagolskog pridjeva radnog

/vrāk te odnēsa/

Želi li se izraz nešto ublažiti, upotrijebit će se strani, manje poznat, e u f e m i s t i č k i (štokavski) oblik glagolskoga pridjeva radnog

/vrāk te ōdnija/

No 1
glago:

Efeka
jim,

nego
trebl
Važn
stilu
tako
će r

rilo
/kūc
/skr
/agā
tivi
Kara
sufi

Tim
čemi

obl:
da
pro
din
sva
din
e m
pok
dop
ka
ho

Mo i takav se eufemistički izričaj može potencirati na taj način da se glagolski pridjev radni reduplicira

/vrāk te ḡdnija dā te ḡdnija/

Efekat je još jači ako se redupliciraju prve dvije varijante s poznatijim, domaćim oblikom glagolskog pridjeva radnog

/vrāk te ḡdni dā te ḡdni/

/vrāk te odnēsa dā te odnēsa/

5. Poznato je da čakavci redovito manje upotrebljavaju deminutive nego kajkavci. U saljskom čakavskom govoru deminutivi se ipak često upotrebljavaju, ali kao osobito stilističko sredstvo preventivnoga karaktera. Važno je naime za mentalitet ljudi, a onda se to odražuje i u govornom stilu, da se o svojem ekonomskom položaju, prihodima i uspjesima govori tako da se sve nastoji umanjiti ili obezvrijediti. To se u govoru najčešće realizira upotrebom mnogobrojnih deminutiva:

/vrīčica mūkē/ mjesto /vrīča mūkē/, /barīlce ūļa/ mjesto /barīlo ūļa/, /zdīlica hrānē/ mjesto /zdīla hrānē/, /kūčica/ mjesto /kūča/, /brođić/ mjesto /brōđ/. Tako je i među nazivima za ribe /skrpū/ najčešće /skrpunīć/, /zubāc/ je /zubāčić/, /agāč/ je /agāčić/, itd. U takvu smišljenju umanjivanju veličine svi ti deminutivi imaju još i prizvuk pejorativnosti, tj. umanjuje im se vrijednost. Karakteristična je u tom smislu i osobita stilistička vrijednost upotrebe sufiksa za augmentaciju u pejorativnom smislu:

/jakētina/ mjesto /jakēta/, /gajētina/ mjesto /gajēta/,

/badnina/ mjesto /badnā/, /kotlinā/ mjesto /kotāl/.

Tim se sufiksima ne povećava veličina nego umanjuje vrijednost onoga o čemu se govori.

6. Ovdje je prikazana stilistička upotreba samo nekih morfoloških oblika i samo nekih nastavaka za tvorbu riječi. Htjelo se samo upozoriti da osim problema utvrđivanja morfološkoga stanja u kojem govoru postoji i problem utvrđivanja mnogoznačnosti upotrebe morfoloških oblika, da pojedine morfološke kategorije mogu imati više alomorfnih modifikacija i da svaka od njih može imati drukčiju stilističku vrijednost. To osigurava dinamiku izražavanja, uvjetuje razvoj i evoluciju pojedinih kategorija, a može dovesti i do p r o m j e n e s u s t a v a . Na taj se način pokazuje da se s u s t a v n o s t i n e s u s t a v n o s t stalno dopunjavaju. Istraživač govora treba da zapazi obje tendencije. Stilistika je ono dijalektološko područje koje pruža najviše mogućnosti za njihovo proučavanje.

IV

PRIMJERI ZA STILISTIČKU RAZDIOBU RIJEČI,
SKUPOVA RIJEČI I ČITAVE REČENICE

1. Nastavljajući na predašnje poglavlje ponovo se ističe da je u saljskom govoru veoma česta upotreba augmentativa, osobito s pejorativnim i deprecijativnim značenjem. No osim upotrebe opisane u predašnjem poglavlju i osim upotrebe u njihovu pravu značenju njima se mogu postići i mnogi drugi stilistički kvaliteti. Značenje im se razabira iz konteksta čitave rečenice. Tako npr. riječ /glavina/ (s augmentativnim sufiksom -ina) znači *ve l i k a g l a v a*. Ali /glavina/ može značiti i *u s a n j e* (specijalno preparirana koža goveđe glave koja se upotrebljava za poplate na domaćoj obući). Množ. /glavine/ mogu biti *r i b - l j i o t p a c i u o p c e*, a ne samo *r i b l j e g l a v e*. Ti primjeri pokazuju da u različitim situacijama riječ može poprimiti različita značenja koja u odnosu na njeno osnovno značenje imaju stilističku, afektivnu vrijednost. Analogno /jušina/ i /vodina/ nisu samo augmentativi s pejorativnom mocijom prema osnovnim riječima /juha/, /voda/, nego u određenom kontekstu znače *s t o ō n i n a p o j*. Katkad se značenje diferencira upotrebom različitih sufiksa za augmentaciju. Npr. riječ /smokva/ ima augmentativne likove /smokvina/ i /smokvetina/, no dok prvi od njih ima uglavnom pravo augmentativno značenje, drugi uz to ima i izrazito pejorativno obilježje pa prvenstveno znači *p o k v a r e - n a*, *t r u l a s m o k v a*. U tom diferenciranju i jest njihova stilistička i semantička vrijednost.

2. Kao stilističko leksičko sredstvo može poslužiti i dopuna izraza tzv. *p o d š t a p a l i c a m a*. Svrha im je da proširenjem, razvlačenjem, sjeckanjem govorne cjeline oslabe njenu afektivnu vrijednost. Prema tome su i podštapalice vrsta preventivnog izražavanja. U saljskom su govoru najobičnije leksičke podštapalice rasne nepromjenljive riječi, tj. riječi koje i inače služe kao dopuna uz druge riječi. Između ostalih takve su riječi

/uđe/ 'ondje', /uđa/ 'onda', /totē/ 'tu', /ovō/,
/onō/, /ononiko/ i druge.

/vo lēto smo uđe čapali svaki pār ĩla đinari/
/sin mi je totē slābo prōša u skūli āli nī bes pameti/
/rēka si mi onō dā dōjda/

U tim rečenicama riječi: /uđe/, /totē/, /onō/ nisu u svom pravom značenju (priloga, odnosno pokazne zamjenice), nego im je primarna svrha da se njima ublaži efekat izgovorenih rečenica.

3. Leksičke se podštapalice stilistički mogu upotrebljavati i u obrnutom smislu, da povežu odijeljene, nedovoljno poznate elemente određene jezične stvarnosti u sadržajnu cjelinu, a da se pritom govorni izražajni elementi ne odvajaju većim pauzama, tj. da se poluči što bolji (povoljniji) efekat. Za takvo je izlaganje karakteristična *r e d u - p l i k a c i j a* ili *višestrukoponavljanje* koje

riječi, osobito veznika i prijedloga: k o d, u, d a i drugih.

/trĕfili smo se kōd/kōd/kod ōgrade/

/nāš otāc je pōša ū/ū/u zeleniku/

/rĕkla mi je māti dā/dā van nī ništa kupila/

Ispor. takav način izražavanja kod učenika kad slabo poznaju školsku lekciju pa pri odgovaranju kao da mucaju.

4. Sličnu stilističku vrijednost ima i dodavanje ili umetanje u rečenicu skupova riječi (sintagma) pa i cijele lihe rečenice koje su izvan temeljne rečenice.

/nī čovik/bī je nīki rĕka/od gōzja da mōre svē podnīti/

/vō ti je/ča govōri/ kanāta/

/nī mēne stālo/ča ču ti povīti/nī do nīhovich trojātrov

nī do nīhove mūžike/

/hodila sa/bōže mi prōsti/vāvik po pūtu/

Kao što je već rečeno, u svim se tim primjerima ide za tim da se stvarnost prikaže povoljnijom za čovjeka.

5. Bez ovakva promatranja upotrebe riječi, skupova riječi pa i cijele rečenice ne bi se pravo moglo odrediti njihovo pravo značenje. Značenje riječi određuje njihova funkcija u rečenici, a značenje rečenice čitav govorni kontekst. Može se, dakle, kazati da semantička vrijednost riječi nije nipošto statička. Njeno se konvencionalno značenje često modificira, pa i sasvim mijenja. Time se ipak ne narušava govorna suvislost. U stvarnom kontekstu se uvijek sadrži dovoljno jezične s ali ho sti da se razumije njeno modificirano značenje. Na taj se način konvencionalno značenje riječi smjenjuje kojim stilističkim, a ovo može dugotrajnom upotrebom u određenu kontekstu uvjetovati novo konvencionalno značenje. Tako se i ovdje može reći da se sustavnost i nesustavnost stalno dopunjavaju. To se potvrđuje usporedbom historijskoga i sadašnjega značenja mnogih riječi.

V

PRIMJERI ZA STILISTIČKO NADOMJEŠTANJE NEGLASOVNIH

IZRAZNIH SREDSTAVA GLASOVNIMA

1. U dijalektu se, osobito u neposrednu općenju, često iskorištavaju kao izrazno sredstvo i različiti neglasovni elementi. Oni obuhvaćaju mimiku, geste i stvarni kontekst. Iz toga ipak ne treba zaključiti da se normalno saopćavanje vrši ili može vršiti samo tim sredstvima, tj. da paralelno postoje dva ravnopravna načina izražavanja i da samo treba izabrati jedan ili drugi. Taj paralelizam doduše i postoji, ali samo u izuzetnim prilikama. Gluhonijemi se npr. izražavaju samo neglasovnim izraznim sredstvima, a dogovorno i za ograničen smisaoni opseg taj se način izražavanja može primijeniti i u drugim prilikama (npr. signali sira nje). Ovdje se jedino želi naglasiti da i ne -

glasovna sredstva mogu imati znatnu važnost u izražajnom kompleksu.

2. "Mimika i gesti.....kao elementi jezičnog izraza predstavljaju u etapi artikulirane riječi ona sredstva, koja čovjek može po svom izboru upotrebiti, da bi izrazio kraće ili ekspresivnije.... one iste stvarnosti, koje može izraziti artikuliranom riječi". (P. GUBERINA, Zvuk i pokret u jeziku, str. 49). Otuda je vidljivo da i mimika i gesti služe za saopćavanje afektivnoga stanja, a takvo je saopćavanje uvijek stilističko.

Pokazati npr. kome l a k a t, a osobito ako se još po njemu udari pešću druge ruke, gest je preziranja i prema tome uvreda onome kome se to čini. Smisao je dakle i te kako jasan, iako su potpuno izostala (ili su barem mogla potpuno izostati) glasovna sredstva. Gest, koji je obično popraćen i mimikom, bio je dovoljan da se pripođi jedno izrazito afektivno stanje, imao je izrazitu stilističku vrijednost. Sličan učinak ima i pokazivanje r o g o v a . (Rogovi se pokazuju tako da se na ruci savijaju prsti: palac, srednjak i prstenjak, a kažiprst i mali prst ispruženi čine rogove.) Tome je slično i udaranje po s t r a ž n j i c i okrećući se prema onome koga se prezire, odnosno vrijeđa. Sve su to česti načini izricanja deprecijativnog sadržaja neglasovnim izraznim sredstvima. Mimikom i gestima mogu se realizirati i drukčiji jezični sadržaji: d o z i v a n j e (mahanjem kažiprstom ili cijelom rukom od naprijed prema sebi), z a b r a n a (mahanjem kažiprstom ili cijelom rukom u lijevo i desno), n e g i r a n j e (mahanjem glavom u lijevo i desno), p o t v r d i v a n j e (mahanjem glavom gore i dolje), s t i š a v a n j e b u k e (stavljanjem kažiprsta na usne), itd., itd. Takav se način izricanja jezičnog sadržaja mnogo primjenjuje u dijalektima. Gotovo uvijek djeluje ekspresivnije nego odgovarajuća glasovna sredstva. Uvjetuje ga određena stvarnost, a odnos je govornika prema toj stvarnosti uvijek afektivan. Iako je takav način izražavanja većinom unaprijed sadržajno određen, konvencionalan za dijalekatski jedinstven skup ljudi, stilistička mu je vrijednost naročito u tome što je to ipak izuzetan, povremen, afektivan, a ne običan način izražavanja. To je dakle jedna od mogućih izraznih modifikacija određenoga jezičnog sadržaja.

3. Stvarni je kontekst obično unaprijed objektivno određen, on je stalno prisutan faktor u jezičnoj stvarnosti bez obzira na koji se način ona ostvaruje i koliko je individualizirana. Vrijednost je stvarnog konteksta kao neglasovnog izraznog sredstva naročito u tome što stvara "rječnički kratak izraz", tj. ostvaruje ono "što riječi nisu izrazile" (P.GUBERINA, Povezanost jezičnih elemenata, str.64) ili nisu do kraja izrazile.

Kad se što zapali ili gori povikom: Vatra ! (ili: Oganj!) i pokazivanjem na zapaljeni objekt glasovno je izgovorena samo jedna riječ, a sadržajno se dobiva smisao čitave rečenice

Zapalila se kuća (npr.).

Vizualna predodžba dopunjava ono "što riječi nisu izrazile". Slično je kad npr. tko koga poziva da mu priđe pa dozivani, pošto dođe, reče: Evo! Tu je riječ "evo" samo upozorenje (ima funkciju usklične riječi), a smisao je:

Došao sam.

Takvo se značenje razabira iz stvarnoga konteksta, tj. stvarne prisutno-

sti dozivane osobe. Stvarni kontekst može i posve isključiti glasovno sredstvo; on može i samostalno sadržavati punu, cjelovitu obavijest.

4. Dijalekatski teren veoma obiluje takvim i sličnim modifikacijama jezičnoga sadržaja. Nije na odmet spomenuti da se neglasovna izrasna sredstva na dijalekatskom terenu veoma često iskorištavaju za prikazivanje ili karikiranje karakternih ili fizičkih osobina koje osobe (npr. snobovsko, servilno, prepotentno ili bahato držanje, šepanje i sl.) pri čemu su i te kako jezično sadržajna, razumljiva. U njihovu izboru ili čestoti može biti i većih razlika između dijalekatskih terena. Stoga na svakom terenu treba tražiti tipično baš za taj teren jer, kao što se pokazalo, izbor i količina takvih elemenata utječu i na način glasovnog izražavanja. U tome se ogleda povezanost svih izraznih sredstava. Tek sva izrazna sredstva uzeta skupa stvaraju cjelovitu sliku jednoga govornoga tipa. Pri tome je stvarni kontekst (sam ili zajedno s glasovnim izražajnim elementima) poput mimike i gesta samo jedna od mogućih izrasnih modifikacija jezičnog sadržaja. Kao mogući modifikator jezičnoga sadržaja s t v a r n i k o n t e k s t j e s t i l i s t i č k o s r e d s t v o .

VI

ZAKLJUČAK

Govor je funkcionalan. Njime se može izraziti svaka objektivna stvarnost i svaki misaoni sadržaj. Način realizacije toga sadržaja može biti različit, a može varirati i u samom jednom govoru. Drugim riječima, u svakom govoru postoje potencijalne mogućnosti za izrasne inovacije. One se osobito ispoljavaju kad konvencionalne dijalekatske forme nisu više u stanju da adekvatno izraze nov jezični sadržaj. Zadatak je s t i - l i s t i k e u d i j a l e k t o l o g i j i da ispituje sve takve "posebne slučajeve", sve stilističke upotrebe izraznih sredstava, da ih objašnjava i da im određuje stilističku vrijednost. Budući da je i postupak i rezultat toga rada lingvistički, to je proučavanje kojega jezika ili dijalekta bez stilističkoga proučavanja u lingvističkom smislu nepotpuno.
